

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930 . 2 = 411 . 21 : 94 (450) "08 / 09"

В. Г. Крюков

ВІДОМОСТІ ВЧЕНИХ АРАБСЬКОГО ХАЛІФАТУ ІХ – Х СТОЛІТЬ ПРО ТЕРИТОРІЮ АПЕННІНСЬКОГО ПІВОСТРОВА ТА НАСЕЛЕННЯ ІТАЛІЇ

Стаття є спробою відбору, систематизації та аналізу наявної у творах учених Арабського халіфату ІХ – Х століть інформації про територію, населення, політичну й адміністративну систему, окремі галузі економіки Італії, а також про значення цієї країни у системі економічних і політичних взаємин, що існували між християнськими державами Європи та областями мусульманського Сходу впродовж доби раннього середньовіччя. Виявлено, що переважна більшість інформації про територію і населення Апеннінського півострова є достовірною і такою, що відображує реальні історичні події і явища, які відбувалися на в цьому регіоні Європи як у часи життя авторів досліджуваних писемних джерел, так і у віддаленому минулому. Міститься ця інформація у описаннях кліматів Землі, Середземного моря і розташованих на його узбережжях областей, міста Риму, Візантії та її історії, взаємовідносин між країнами мусульманського Сходу і християнської Європи, а також торговельних маршрутів, що пролягали територією Європи і сполучали Кордовський амірат з областями Близького Сходу та Північної Африки.

Ключові слова: писемна традиція, Арабський халіфат, Візантія, Апеннінський півострів, Італія, Рим, Ломбардія, Равенський екзархат, лангобардські герцогства, Середземне море.

Розташування Апеннінського півострова на перехресті важливих торговельних комунікацій, які сполучали країни Південної Європи з мусульманськими володіннями у Північній Африці й на Близькому Сході зумовило перетворення областей і володінь названого півострова на об'єкт мусульманської експансії. Дійсно, у 827 р. розпочалися бойові дії на Сіцилії та на півдні Апеннінського півострова збройних сил Аглабідської держави. Наслідком цієї експансії було існування під 909 рік мусульманських володінь у Південній Італії [15, I, р. 264-564; II, р. 1-124; 16, р. 135-141; 17, р. 380-387]. Але на цьому експансія Аглабідів не припинилася: надалі у сфері мусульманського впливу також опинилися портові міста Центральної й Північної Італії, а також ті торговельні шляхи, що сполучали ці торговельні міста з внутрішніми районами Європейського континенту [4, р. 161-163; 5, s. 5-24].

Викладені обставини були спонукальним мотивом для ретельного дослідження європейськими орієнталістами текстів арабських писемних документів ІХ-Х століть, де містилася інформація про вище згадані історичні явища і події. Найбільш ґрунтовне і

докладне опрацювання оригінальних текстів творів провідних учених Арабського халіфату визначеної нами історичної доби, у яких присутня інформація про територію Апеннінського півострова та населення Італії, було здійснене у другій половині XIX ст. італійським орієнталістом Мікеле Амарі [1; 14, vol. I-IV]. Але через незавершеність у європейській арабістиці того часу процесу суто фрагментарного накопичення джерельного матеріалу з визначеної проблематики названий дослідник запровадив до наукового опрацювання лише незначну частину потрібних оригінальних текстів, а саме тих, які були йому доступними. Слід додати до висловленого, що у подальшому розвитку арабістичних досліджень в Європі наукові пошуки щодо поглибленого аналізу тих текстів арабських писемних документів IX-X ст., які містять у собі інформацію про територію Апеннінського півострова та населення Італії, не здійснювалися. Однією з причин, які значною мірою перешкоджали розвитку цього напрямку арабістичних досліджень, ми вважаємо таку відмітну ознаку джерельного матеріалу з названої проблематики, як зосередження більшої частини інформації про названий регіон Європи в уривчастих і фрагментарних згадках, що присутні у сюжетах, присвячених іншій тематиці.

Тому метою даного наукового дослідження є виокремлення із загальної сукупності інформації про територію й населення Європи, що міститься у арабській географічній писемній традиції IX-X ст., повідомлень про територію і населення Апеннінського півострова та прилеглих до нього островів та Ломбардської низовини з подальшими систематизацією і аналізом цих повідомлень як складової джерельної бази дослідження етноісторичних процесів, що відбувалися в на-

званих регіонах впродовж доби раннього середньовіччя.

У творах учених Арабського халіфату IX-X ст. терміном, що стосується Італії, є назва «Румійа» / رُومِيَّةُ /, що являє арабську форму написання латинського топоніма «Roma», яким означалося місто Рим. Дійсно, у творі географа другої половини IX ст. Абу-л-Касима 'Убайдаллаха ібн Хурдазбіга, званому «Книга шляхів і царств» / كِتَابُ الْمَسَالِكِ / وَالْمَمَالِكِ, містяться спроби цього вченого виявити значення міста Рима у історії Європи. Зокрема, в невеликому історичному екскурсі повідомляється про те, що у цьому місті перебували «правителі румів» до Константина Великого, який перемістив свою резиденцію до Константинополя. Що стосується значення названого міста в сучасному цьому вченому християнському світі, то воно згадане у якості «місця перебування володаря» (імовірно – Папи Римського) [7, р. 130]. Окрім фрагментарних згадувань, у «Книзі шляхів і царств» міститься окремий розділ, присвячений описанню міста Рима. Предметом головної уваги Ібн Хурдазбіга в даному розділі є описання розмірів названого міста, його оборонних споруд (брам, веж, мурів, та системи каналів, що течуть між цими мурами), а також ринків і способу постачання до них товарів. Окрім того, описані храми й скарби, що зберігаються в них. Втім, у середині цього розділу подане описання Алектандрійського маяка, яке не має нічого спільного зі змістом даного розділу. Варто зазначити, що наведені Ібн Хурдазбігом дані про розміри міста Рима значно перевищені: названа фантастична кількість храмів і лазнів (відповідно – 1.200 і 40.000) [7, р. 113-119]. Але, незважаючи на те, що значна частина повідомлень Ібн Хурдазбіга та інших учених Арабського халіфату IX-X ст. про Рим має легендарний характер, заслуговує на увагу та об-

ставина, що ніякому іншому місту Західної Європи ці автори не присвятили таких ґрунтовних описань. На нашу думку, значна частина повідомлень Ібн Хурдазбіга про Рим, зокрема описання самого міста, відомості з історії давнього Риму – мають походження від східнохристиянських писемних джерел. Але деякі звістки, зокрема ті, що мають відношення до описань торгівельних шляхів, запозичені безпосередньо із розповідей купців.

Докладне описання «Внутрішнього Риму» / *رُومِيَّةُ الدَّاخِلَةِ* / міститься також у творі арабського вченого початку X ст. Абу Бакра Ахмада ібн Мухаммада ал-Гамадані «Книга країн» / *كِتَابُ الْبِلَادَانِ* / [2, р. 149-151]. На початку цього описання наявною є записана зі слів якихось Джу-байра ібн Мут'има, Хасана ібн 'Атиййі, а також «одного із учених» легендарна розповідь з явно перебільшеними відомостями щодо кількості ринків та тих людей, які їх відвідують. Лише після цієї розповіді подане описання оборонних споруд і культових будівель, запозичене із розповіді «одного монаха із тих, які проникли у місто Рим і мешкали в ньому впродовж одного року». Частина цих повідомлень, зокрема розміри відкритого простору поміж двома мурами та розміри каменів, якими обмуровані береги протоки, званої «*Ostia Tiberis*» / *وَسَطِطَابْرُسْ* /, співпадають з даними Ібн Хурдазбіга. Отже, виявляється, що джерельний матеріал, присутній у даному описанні, був запозичений із декількох писемних джерел, у тому числі й тих, якими користувався також Ібн Хурдазбіг. Імовірно є також те, що певна частина цього джерельного матеріалу має своє походження безпосередньо від самого твору названого вченого.

У творі арабського географа початку X ст. Абу 'Алі Ахмада ібн 'Умара ібн Руста, званому «Книга коштовних дорогоцінностей» / *كِتَابُ الْأَعْلَاقِ النَّفِيسَةِ* /, місто Рим згадується в описаннях кліма-

тів Землі, а також Середземного моря. Згідно з цими повідомленнями, Рим розташований у п'ятому кліматі, на захід від Константинополя, поблизу від Адріатичного моря / *خَلِيجِ أَنْرِيسْ* / [6, р. 85, 98, 119]. До того ж, у поданій в названому творі записці арабського мандрівника Харуна ібн Йах'їа простежуються дві послідовно розташовані розповіді про місто Рим [6, р. 128-132]. Перша з них містить у собі повідомлення про собор Петра і Павла та похованих в ньому святих. Цікавим є згадування про те, що справами цього міста відає володар, який зветься «ал-баб» / *أَلْبَابْ* / (тобто Папа). Незважаючи на те, що дане описання презентоване у якості розповіді очевидця, у ньому міститься наявна у творах більш ранніх авторів легенда про мідяного птаха з тією лише різницею, що цей птах знаходиться у Ібн Руста не на дереві, а на храмі Петра і Павла, і зветься він не «ас-суданійя» / *السُّودَانِيَّةُ* /, а «шпак» / *الزُّرُّرُ* /. Щодо другої розповіді, то вона також значною мірою запозичена із твору Ібн Хурдазбіга. Деякі зміни простежуються лише у джерельному матеріалі, де йдеться про римські культові споруди: замість поданого у творі Ібн Хурдазбіга описань собору Петра і Павла та іншого храму, схожого з Іерусалимським, у Ібн Руста описуються «зібрання мудреців», а також інші храми міста Риму.

У фундаментальних творах жанру «адаб», а саме «Золоті луки й родовища коштовностей» / *مُرُوجُ الزَّهَبِ وَمَعَادِنُ الْجَوَاهِرِ* / та «Книга вказівки і спостереження» / *كِتَابُ التَّنْبِيهِ وَالْإِشْرَافِ* /, що були написані арабським ученим середини X ст. Абу ал-Хасаном 'Алі ібн ал-Хусайном ал-Мас'уді, місто Рим згадане в описаннях Середземного моря, Олександрійського маяка, географічного положення Константинополя, розмірів територій країн Європи тощо [12, I, р. 259, 265, IV, р. 39; 8, р. 47, 56, 59, 139]. Але більшість згадувань міста Рима

пов'язана з описаннями історії Візантії й християнства [12, II, р. 293-311; III, р. 406]. При цьому ал-Мас'уді виявив особливу зацікавленість значенням Риму в давній історії та в сучасну йому епоху. У переліках візантійських імператорів він писав про Рим як про стародавню столицю візантійців [12, II, р. 293-295], у якій жили володарі «румів» від Ромула / رُومُلُس / і Рема / أَرْمَالُوس / до Константина Великого / قُسْطَنْطِين / (306 – 337), який перемістив столицю своєї держави до Константинополя [12, II, р. 311]. Із подій більш пізніх часів ал-Мас'уді відзначив конфлікт, який стався між «володарем Рима» / صَاحِب رُومِيَّة / і «Константином, сином Леоніда – царем ар-Рума» / بِن لِيُون / قُسْطَنْطِين مَلِك أَلرُّوم /, тобто Гуго Провансальським і візантійським імператором Константином VII Багрянородим [8, р. 181; 14, р. 193]. Отже, у даному фрагменті володарем міста Рима названий не Папа Римський, а світський правитель Італії. Разом з цим, ал-Мас'уді відзначав велике значення Риму на час його життя як центру західного християнського світу: адже згідно з його відомостями Рим був тим містом, у якому знаходився один із чотирьох патріархів [12, III, р. 406], а правителю Рима були покірні ті європейські народи, що сповідують християнство. Варто зазначити, що повідомлення про місто Рим були запозичені ал-Мас'уді із різних писемних джерел. Зокрема, джерельний матеріал, який містить у собі інформацію з історії Візантії та християнства, імовірно, має своє походження від східних християнських писемних документів. Разом з цим, згадування про храми Риму, птаха «ас-суданійя», та наближеність Рима до Адріатичного моря ал-Мас'уді запозичив із творів більш ранніх арабських авторів [12, I, р. 250, IV, р. 94-7, р. 113-116; 2, р. 72, 149-151; 6, р. 85, 18-132].

У творі арабського вченого середини X ст. Абу Ісхака ал-Фарісі ал-Істахрі «Книга шляхів царств» / كِتَابُ الْمَسَالِك / الْمَمَالِك / назва міста Риму міститься в описаннях Середземного моря, Візантії, та в розповіді про походження сучасних народів від великих держав стародавності [19, р. 8, 10, 68, 70]. Найбільшу увагу при цьому ал-Істахрі виявив до географічного положення міста Риму, а також до значення стародавньої Римської держави і сучасного цьому вченому Риму в християнському світі. Уявляючи походження Візантійської імперії від земель Риму і Константинополя, тобто від Давньоримської держави [19, р. 9], названий учений вважав і сучасний йому Рим «великим містом», «місцем зібрань християн», у якому знаходиться один із чотирьох престолів патріархів, а також «головною опорою царства християн». Отже, ал-Істахрі відзначив насамперед значення Риму як центру західного християнського світу. Слід додати до висловленого, що значну частину повідомлень ал-Істахрі про місто Рим подав у своєму творі, званому «Книга картини Землі» / كِتَابُ صُورَةِ الْأَرْضِ / арабський географ другої половини X ст. Абу-л-Касим Мухаммад Ібн Хаукал або у незмінному вигляді [18, р. 13, 135-19, р. 8, 70], або здійснивши в них незначні зміни [18, р. 128-19, р. 68].

Місто «Великий Рим» / رُومِيَّة الْكَبِيرَة / неодноразово згадується також в історико-релігійному трактаті «Книга творіння і історії» / كِتَابُ الْبَدْعِ وَالنَّارِيخِ / автором якого був арабський вчений 2-ї пол. X ст. Мутаггар ібн Тахір ал-Макдісі. Зокрема, повідомлення про згадане місто є наявними в описаннях Візантії та історії цієї країни, а також кліматів Землі [10, III, р. 211, IV, р. 53, 68]. Згідно з цими повідомленнями, місто «Великий Рим» розташоване у п'ятому кліматі Землі. У стародавні часи дане місто було столицею візантійців і місцем пробу-

вання їх правителів. Що стосується сучасного Мутаггару ал-Макдісі «Великого Риму», то він являє собою найбільш велике місто візантійців, незважаючи на те, що на столицю їх царства перетворилося місто Константинополь.

Разом з цим доцільно зазначити, що семантика топоніму «Румійя» / رُومِيَّة /, наявного у творах учених Арабського халіфату IX-X ст., є амбівалентною. Зокрема, у наявному в творі Ібн Хурдазбіга описанні сухопутного торговельного шляху, що пролягав із Кордовського амірату / الأندلس / до Аварського каганату / الأبر /, який контролював Дунайський річковий торговельний маршрут, «Румійя» названа серед тих країн, що були розташовані на північній схід від Піренейського півострова [7, р. 92]. Отже, йдеться не про місто Рим, а про великий півострів, три боки якого, а саме східний, південний і західний, обмежуються морем, а північний бік є прилеглим до суші [7, р. 104, 113, 116, 155]. У творах ал-Мас'уді «країна Румійя» / بلاد رُومِيَّة / названа на узбережжі Середземного моря поміж берегами Візантії і мусульманської Іспанії. Разом з країнами франків / الأفرنجية / і слов'ян / الصَّقَالِيَّة / вона є прилеглою до володінь Візантії / الروم / [12, I, р. 165; 8, р. 56, 59, 139]. Якщо ототожнити країну франків із сучасним названому автору Західно-Франкським королівством, а «країну слов'ян» – зі Славонією, то виявляється, що в цьому фрагменті йдеться про Ломбардську низовину й узбережжя Адріатичного і Лігурійського морів, що прилягають до названої низовини. Разом з цим, ал-Мас'уді уважав Лангобардські герцогства півдня Італії за державні утворення, що також входять до складу «країни Румійї» [12, III, р. 76-78].

Отже, під терміном «країна Румійя» в арабській географічній писемній традиції IX – X століть розумілося королівство Італія, що утворилося внаслідок

док розпаду «Regnum Lotari», тобто володіння Лотаря I, онука Карла Великого, яке здійснилося у 855 р. Втім, у середині X ст. назване королівство являло собою сукупність дрібних державних утворень – герцогств [3, р. 34, 35, 47-70, 148-150]. Стан політичної роздробленості Італії у досліджуваних писемних джерелах виявляється через визначення деяких областей даної країни у якості адміністративно-територіальних утворень, очолюваних тими правителями, які мали титул «dux», тобто «герцог» Таку ситуацію відобразив ал-Мас'уді, означивши титул цих правителів терміном «адакіс» / أداكيس /, що є формою множини терміну «dux» [12, III, р. 76-78; 14, р. 192]. Що стосується самих цих адміністративно-територіальних утворень, то у «Книзі про земельний податок і заняття секретаря» / كِتَابُ الْخَرَاجِ وَصَنْعَةِ الْكُتَّابَةِ /, написаній близько 928 р. Абу-л-Фараджем Кудамою ібн Джа'фаром, повідомляється про «країну Румійя», тобто про область Романья, яка з кінця VI до середини VIII ст. являла собою володіння Візантійської імперії, так званій «Равенський екзархат» [7, р. 231; 11, s. 89]. Щодо ал-Мас'уді, то він згадав «області Венеції» / فَنْدِيَّة / [12, II, р. 17], а Ібн Хаукал у своєму творі назвав такі області Південної Італії, як «земля Калабрії» / أَرْضُ /, «земля Неаполя» / أَرْضُ نَابِل /, «земля Салерно» / أَرْضُ سَلُونَا /, «земля Амальфі» / أَرْضُ مَلْفَةَ /, та «земля лангобардів» / أَرْضُ أَنْكَبَرْدَ /, тобто лангобардські герцогства, розташовані на західному узбережжі Південної Італії. Повідомлення Ібн Хаукала про те, що Амальфі є «найкращим і найбільшим за станом й за грошима» серед міст «землі лангобардів», вказує на його обізнаність про торговельний характер економіки цього міста [19, р. 41, 134-135].

Відмітною ознакою повідомлень досліджуваних писемних джерел є означення областей Південної Італії від-

повідно до назв їх економічних і політичних центрів. Такими, згідно з ал-Мас'уді й Ібн Хаукалом, були портові міста Амальфі, Салерно, Неаполь і Таранто. Про значення цих міст як торговельних центрів свідчить повідомлення Ібн Хаукала про те, що місто Амальфі є «найкраще і найбільше за становищем і за грошима» [12, III, р. 76-78; 19, р. 128-129, 134-136]. Щодо торговельних міст Північної Італії, то, окрім Венеції, згадані також порти узбережжя Лігурійського моря, а саме Генуя і Піза [13, II, р. 66-67].

Важливою є така обставина, що в досліджуваних повідомленнях відсутній етнонім, який означає населення Італії. На нашу думку, згадане явище також зумовлене станом політичної роздробленості Італії того часу. Єдиною етнічною спільнотою, яка мешкала на території Апеннінського півострова, названі лангобарди / *الْلَغَزْدِيُّونَ* /, які залюднили Північну Італію у другій половині VI ст. [11, s. 88]. Згідно з запискою мандрівника Харуна ібн Йахйя, який здійснив перехід із Константинополя до Риму, лангобарди мешкають на території, прилеглій до міста Венеції / *الْبَنْدِيسِ* /, а «містом лангобардів» є Павія / *بَلَطِيسِ* / [6, р. 128]. Отже, можна вважати, що у даному повідомленні йдеться про область Ломбардію.

Відображено також зовнішній політичний стан Італії, зумовлений протистоянням між мусульманами і християнами. Ал-Мас'уді повідомив про відхід арабів наприкінці IX ст. під тиском візантійців із областей Південної Італії, а саме із Апулії та Калабрії, а Ібн Хаукал згадав про захоплення іспанськими мусульманами бранців «з боку країни лангобардів» [12, III, р. 76-78; 17, р. 43]. Дані відомості співвідносяться з інформацією європейських писемних документів про вторгнення «сарацинів» у Північну Італію. Зокрема, у манускрипті Деодата, званому

«Історія церкви», під 912, 920 і 927 рр. містяться звістки про те, що шлях до Італії з боку Альп контролювали мусульмани [9, р. 11].

Отже, виокремлення із загальної сукупності інформації арабських писемних документів IX-X ст. щодо країн Європи повідомлень про територію та населення Італії, та їх подальша систематизація і аналіз, дозволяють зробити наступні висновки: 1. Досліджуваний джерельний матеріал містить у собі як окремі описання, так і уривчасті, фрагментарні згадування, що є наявні у сюжетах, присвячених іншій проблематиці; 2. Головними джерелами наявної в досліджуваних нами творах інформації про Апеннінський півострів були більш ранні за часом свого походження твори інших арабських авторів, східнохристиянські писемні документи та свідчення очевидців, зокрема мандрівників і купців; 3. Переважна більшість потрібного джерельного матеріалу ґрунтується на вірогідних повідомленнях, але певна його частина має суто легендарний характер; 4. Простежуються такі напрями інформаційного навантаження потрібного нам джерельного матеріалу: географічне розташування Апеннінського півострова; адміністративно-політичний устрій цього регіону; значення міста Риму в історії Візантії та у сучасному авторам досліджуваних творів християнському світі; описання оборонних споруд, храмів та інших будівель Риму; інші міста Апеннінського півострова.

Джерелознавче опрацювання повідомлень вчених Арабського халіфату про Апеннінський півострів зумовлює можливість виявлення певної сукупності тих етноісторичних процесів, що відбувалися у цьому регіоні впродовж означеної історичної доби, а також визначення сутності взаємин між володіннями Арабського халіфату та хри-

стіянськими країнами Європи. Тому ми вважаємо за доцільне впровадження даного аспекту наукових досліджень щодо італійського суспільства у систему студіювання загальноєвропейського етноісторичного розвитку, а також міжцивілізаційних взаємин у часи раннього середньовіччя. При цьому інформація вчених Арабського халіфату IX-X ст. щодо інших країн Європи, на нашу думку, має бути суттєвою складовою джерельної бази майбутнього наукового дослідження даної проблематики.

Література

1. Bibliotheca arabo-sicula, ossia Raccolta di testi arabici che la geografia, le storiæ la bibliografia della Sicilia / [messi insieme da M. Amari]. – Lipsia : Stampata a spese della Soc. Orientaledi Germania, 1857. – 88, 740 p.; **2. Compendium** libri Kitab al-Boldan auctore Ibn al-Fakih al-Hamadhani // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. De Goeje]. – Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars V. – 1885. – LXVIII, 394 p.; **3. Germany** and the Western empire / [edited by H. M. Gwatkin, J. P. Whitney, J. R. Tanner, C. W. Previttè-Orton] // The Cambridge Medieval history / [planned by J. B. Bury]. – Cambridge : At the University press, 1936. – Volume 3. – XXXVIII, 700 p., 17 l. map.; **4. Invasions** des sarrazins en France et de France en Savoie, en Piemont en dans la Suisse, pendant les 8e, 9e et 10e siècles de notre ère, d'après les auteurs chretiens et mahomètans. Reimpression offset de l'édition de 1836 / par M. Reinaud. – Paris : Libraire «Orient», 1964. – XLII, 324 p.; **5. Keller F.** Der Einfall der Sarazenen in die Schweiz um die Mittes des 10 Jahrhunderts. Die Tapette von Sitten. Ein Beitrag zur Geschichte der Xylographie / von F. Keller. // Antiquarische Gesellschaft in Zürich. Mitteilungen. – Zürich : J. Huber, 1857. – Band XI. – S. 5-24; **6. Kitab** al-a'lak an-nafisa auctore Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Ruste et Kitab al-Boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadiah al-Katib al-Jakubi // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VII. – 1892. – 373 p.; **7. Kitab** al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obai-

dallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VI. – 1889. – XXIII, 216, 308 p.; **8. Kitab** at-tanbih wa'l ischraf auctore al-Masudi. Accendunt indices et glossarium ad tomos VII et VIII // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VIII. – 1894. – XLIX, 508 p.; **9. Lacam J.** Les Sarrazins dans le haut moyen-âge français (Histoire et archéologie) / par J. Lacam. – Paris : Maisonneuve et Larose, 1965. – 217 p.; **10. Le livre** de la création et de l'histoire Abou Zéid Ahmed ben Sahl el-Balkhi (de Motahhar ben Tahir el-Maqdisi attribué à Abou Zéid Ahmed ben Sahl el-Balkhi) / [publié et Traduit d'après le manuscrit de Constantinople par M. Cl. Huart]. – Paris : Publications de l'Ecole des Langues Orientales Vivantes, 1899 – 1919. – Tome premier. – XVI, 208, 208, [9] p. – Tome troisième. – VII, 238, 211, [10] p. – Tome quatrième. – VI, 261, 242, [10] p.; **11. Lewicki T.** Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcją Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949-1953) i Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław – Kraków : Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1956. – 383, XIV s.; **12. Maçoudi** Les Prairies d'or / [texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteill] // Société Asiatique: collection d'ouvrages orientaux. – Paris : Edition «Imprimerie Imperiale», 1864 – 1877. – Tome premier. – XII, 572, [8] p. – Tome deuxième. – V, 467, [7] p. – Tome troisième. – 464, [10] p. – Tome quatrième. – XI, 480, [8] p. – Tome septième. – X, 438, [11] p. – Tome huitième. – X, 446, [11] p.; **13. Opus** geographicum auctore Ibn Haukal (Abu 'l-Kasim Ibn Haukal an-Nasibi). Secundum textum et imagines codicis Constantinopolitani conservati in bibliotheca antiqui palatii № 3346, cui titulus est «Liber imaginis ter-rae». Edition secunda / [editit collato textu primæ editionis aliisque fontibus adhibitis J. H. Kramers. – Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1938 – 1939. – Fascicle I – II. – VIII, 528 p.; **14. Shboul A. M. H.** Al-Mas'udi and his world. A Muslim Humanist and his Interest in non-muslims / by

A. M. H. Shboul. – London: Ithaca Press, 1979. – XXVIII, 366 p.; **15. Storia** dei musulmani di Sicilia / Siretta da M. Amari. – Firenze: Le Monnier, 1854 – 1872. – Volume I. – Volume II. – Volume – III (pars I – II). –LVI, 536 p.; 563 p.; 344 p.; 796 p.; **16. The Eastern Roman empire (717-1453)** / [edited by J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. M. Brooke] // The Cambridge Medieval history / [planned by J. B. Bury]. – Cambridge: At the University press, 1936. – Volume 4. – XXV, 993 p.; **17. The rise of the sarracens and the foundation of the Western empire** / [edited by H. M. Gwatkin, J. P. Whitney] // The Cambridge Medieval history / [planned by J. B. Bury]. – Cambridge: At the University press, 1936. – Volume 2. – XXIII, 889 p., 25 l map; **18. Viae et regna. Descriptio ditionis moslemicae Abu' Kasim Ibn Haukal** // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars II / 1. – 1873. – VIII, XXII, 406 p.; **19. Viae regnorum. Descriptio ditionis moslemicae auctore Abu Ishak al-Farisi al-Istakhri** // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars I. – 1870. – VIII, 328 p.

Крюков В. Г. Сведения ученых Арабского халифата IX-X веков о территории Апеннинского полуострова и населении Италии.

Статья являет собою попытку отбора, систематизации и анализа имеющихся в сочинениях ученых Арабского халифата IX-X веков информации о территории, населении, административно-политической системе и отдельных отраслях экономики Италии, а также о значении этой страны в системе экономических и политических взаимоотношений, которые существовали между христианскими государствами Европы и областями мусульманского Востока в период раннего средневековья. Большая часть информации о территории и населении Апеннинского полуострова является достоверной и такой, что отражает те реальные исторические события и явления, которые происходили в этом регионе Европы как во время жизни авторов исследуемых нами письменных документов, так и в отдаленном прошлом. Эта информация содержится в описаниях

климатов Земли, Средиземного моря и тех областей, которые расположены на его берегах, города Рима, Византии и ее истории, взаимоотношений между странами мусульманского Востока и христианской Европы, а также тех торговых путей, которые пролегали через территорию Европы и соединяли Кордовский амиралт с областями Ближнего Востока и Северной Африки.

Ключевые слова: письменная традиция, Арабский халифат, Византия, Апеннинский полуостров, Рим, Италия, Ломбардия, Равеннский экзархат, лангобардские герцогства, Средиземное море.

Krukov V. The information by erudites of Arabian caliphate of the IX-X centuries about territory and inhabitants of Apennine peninsula

The article presents the attempt of the selection, systematization and analysis of information about territory, population, political and administrative system, some branches of economic structure of Italy, as well as about significance of this country in the system of the economic and political relations between Christian States of Europe and regions of Mussulman East, which are represented in the works by erudites of the Arabian caliphate of the IX-X centuries. The results of the scientific investigation are the following. The greater part of information about territory and inhabitants of the Apennine peninsula is reliable facts, which are rightly reflect of the practical historical events and social phenomena, which happened in this region of Europe during life-time of the authors of the written documents which I am researching and in ancient times. This information is represented in descriptions of the Mediterranean Sea, and regions, which are disposed on the coasts of this sea, the Rome as well as Byzantium and her history, relations between countries of the Mussulman East and Christian Europe, as well as trade routes, which are ran across the territory of the Europe and connected the Kordovian amirate with regions of the Near East and Northern Africa.

Key words: written tradition, Arabian caliphate, Rome, Byzantium, Apennine peninsula, Italy, Lombard lowland, Ravennian exachate, Langobardic dukedoms, Mediterranean Sea.

Стаття надійшла до редколегії
13 листопада 2016 р.